

ТЕОЛОШКИ ПОГЛЕДИ

ВЕРСКОНАУЧНИ ЧАСОПИС

БЕОГРАД, 1976.

ГОДИНА IX

БРОЈ 4

Јеромонах Атанасије Јевтић

Литургија и васпитање

(ЕВХАРИСТИЈСКИ ПРИСТУП ХРИШЋАНСКОМ ВАСПИТАЊУ)*

1. Ако би смо поставили себи питање: шта је и у чему је *идентитет* Православне Цркве, и хтели да на то питање добијемо један конкретан, кратак и тачан одговор, онда би тај одговор бесумње био — да је управо света Евхаристија, то јест *Литургија* наше Цркве, њен прави и истински идентитет. Света Евхаристија је овде, наравно, схваћена онако како је схвата и доживљава сама наша Црква: не као „једна од седам тајана“, него као *Литургија Цркве*, као тајна саме Цркве. Јер Божанска Литургија, као тајна-догађај, као дело и акт (πράξις) целе Цркве, представља у сваком месту и сваком времену, hic et nunc, откривење и манифестовање у овом свету целокупне Цркве Божје у Христу, јављање (ἐπιφάνεια) и испољавање бића и идентитета саме Цркве као такве, као *Тела Христовог*, као *богосабраног скупа* или *сабора* (σύναξις, σύνοδος) верног народа Божјег, који се вером у Христа и благодаћу Божјом окупља око свог епископа (или свог свештеника у име епископа) да принесе Богу „дарове Његове свете Цркве“ у Христу Исусу, благодаћу и дејством Духа Светога.

На тај начин, свака православне вере локална Црква, окупљена око епископа и презвитера на својој светој Литургији, открива и пројављује своју идентичност са свецелом *Католичанском* (Саборном) Црквом Божјом, која је благодарећи божанској Евхаристији свуда и увек *једна* — једно и јединствено *Тело Христово* и на земљи и на небу.

*) Кратак реферат на саветовању *Предање и обнова у православном васпитању*, одржаном у манастиру Њамцу — Румунија, 6-10. септембра 1976. године.

Света Литургија не представља само једну од седам тајана у Цркви, него сачињава и открива саму тајну Цркве, „Тајну Христову” по речима Апостола Павла (Еф. 3, 3-4; 5, 32; Кол. 1, 27; 2, 2; 4, 3), тајну која се зове и јесте *Христос у нама* и ми *једно у Христу*, по речима истог Апостола (Кол. 1, 26-27; 3, 11; Гал. 3, 26-28), то јест тајну идентичности Христа и Цркве, тајну нашег учлањења вером, заједничарењем и благодаћу Светога Духа у живо Тело Живога Христа. Из овога само собом произилази да је Литургија Цркве уствари њено највеће, најпотпуније и најконкретније исповедање и сведочење о вери њеној. Исповедање и сведочење најпре о Богу: да је Бог међу нама и ми у заједници с Њиме — нашим Творцем и Спаситељем; затим исповедање о свету — творевини Божјој, и о човеку — слици Божјој, и о Цркви — заједници синова Божјих, и то исповедање на конкретан и „практичан” начин, кроз Литургију, која представља црквену визију на делу света и човека пред Богом и са Богом.

Стварно, Литургија Православне Цркве представља један реалан на делу („у пракси”) синопсис и рекапитулацију саборнокатоличанске вере Цркве. Јер служење Божанске Литургије верног народа Божјег који је Црква, раскрива нам реално присуство, црквено-тајинску манифестацију свег *Откривења* Бога Живога и Истинитог, открива нам и раскрива човекољубиви *Домострој* спасења Свете Животодавне Тројице, који се домострој (οἰκονομία) у светој Литургији раскрива и пројављује као *благословено Царство* Оца и Сина и Светога Духа. Почетни возглас свете Литургије: „Благословено царство Оца и Сина и Св. Духа”, и такође речи молитве из самог канона Евхаристије: „Ти ниси престао да све чиниш док нас ниси узвео на небо и царство Твоје будуће нам даровао, и зато Ти ми благодаримо”, — показују нам и означају да у Литургији својој целокупна Црква улази и ступа у Царство Божје, и поистовећује се са њиме.

А шта је то Царство Божије, Царство Свете Тројице? То је сав свет, видљиви и невидљиви, тварна бића и нетварна благодат Божја, свет како га је Бог замислио и створио да би он постао *Црква*, то јест да би постао *Дом* (οἶκος) Бога Оца, *Тело* Христово, *Обиталиште* Светога Духа (Еф. 2, 18-22). Свет је замишљен и створен од Бога да би постао Црква, зато је *Црква* (ἐκ-κλησία) саборно и сабирно име за сва дела Божја, за сва добра Божја и сва бића и твари које је Бог створио да их уведе у царство Својег вечног живота.¹

2. Пошто је свет Богом створен и назначен да постане Црква, и пошто се ради тога остварује човекољубиви домострој Божји као „домострој тајне Христове” (Еф. 3, 2. 9) који уводи у вечно Царство Божје, јасно је само по себи да и *живитељи*, обитаваоци, грађани тог Царства, то јест сва створена бића у свету Божјем, назначена да уђу у Цркву и постану *чланови* Цркве и наследници Царства, да сви они треба, по речи Апостола Павла, „да живе и понашају се као што треба у Дому Божјем, који је Црква Бога Живога, стуб и тврђава

¹ Не треба заборавити да реч „Црква” — Ἐκ-κλησία — означава управо један скуп, сабор, сабрање (σύναξις, σύνοδος, συναγωγή) Богом позваних и Богом сабраних, то јест једну *породицу* οἰκο-γένεια свих и свега у Христу, кроз Духа Светога, на славу Бога Оца.

Истине" (1 Тим. 3, 15). Ово пак живљење и понашање, овај начин живљења и делања, начин опхоћења и поступања, владања и *васпитања*, треба да буде, по истом Апостолу, сагласно и сходно великој *Тајни Побожности* (1 Тим 3, 16) у којој се састоји и садржи сва тајна Цркве и света. Та „тајна побожности“ јесте *јављање Бога у телу* (1 Тим. 3, 16), то јест *оваплоћење* и очовечење Христово, и истовремено — *јављање човека у Богу*, то јест *узношење човека у слави* (1 Тим. 3, 16), или *обожење човека у Христу*.

Какво је и шта означава то „понашање“ или „владање“ (опхоћење) у дому Божјем који је Црква? То је *понашање, живљење, васпитање*, сагласно са основном тајном која се свршава у дому Божјем, тј. сагласно са великом *Тајном Побожности* (1 Тим. 3, 15-16), и означава начин битног (егзистенцијалног) живљења и учествовања у тој основној тајни света и живота. Начин, дакле, понашања, начин односа и поступања, начин *васпитаног* владања сходно овој Тајни састоји се у једном таквом начину људског живота и делања који би био једна непрекидна богослужбена *литургија*, једна богоцентрична служба, *бого-служба*, стално животно богослужење и литургисање Богу и Господу ове свете и велике Тајне. Другим речима, то би био начин *евхаристијског* живљења, деловања и понашања човека пред Богом у овом свету и животу.

Први човек, Адам у рају, живео је и проводио је један такав живот евархистијски, живот литургисања (тј. служења) Богу и себи, живот *литургијски*, функционалан, спасоносан². У тој првој рајској литургији човек је приносио Богу себе, целокупно своје биће и живљење и целокупну твар око себе. У свом таквом литургијском, богоцентричном понашању Адам би, остајући веран Богу и своме правом назначењу, достигао до остварења оне велике Тајне Побожности, то јест до свога *обожења* у Христу и прослављења све твари, као коначног назначења човека и света. У том и таквом понашању и начину живљења он је требао да расте и напредује, да се усавршава све више и више кроз испуњење своје *боголикости*, јер је и створен *по лику* Божјем (κατ' εἰκόνα Θεοῦ са назначењем да достигне до пуноће своје истинске *богоподности* (καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ) да достигне у *подобље* Бога, у *благодатно по-истовећење* (истоветност) са Богом³. Свети Иринеј Лионски са правом говори да је први човек у почетку био као *дете* (νήπιον = мало дете, одојче, младенац; ср. *Против јереси* IV, 38, 1-2 PG 7, 1107) и да је требао да расте, напредује и усавршава се док не достигне у човека зрела и савршена, „у меру раста пуноће Христове“ (ср. Еф. 4, 13). У овом и оваквом православном схватању човека очигледно је присутан један антрополошки динамизам. Очигледно је да већ ту, на самом почетку хришћанске антропологије, постоји у првом реду место и простор за *васпитање*, простор за *васпитавање*, изгра-

² Грчка реч *литургија* — λειτουργία —, и поред тога што је постала лично име за Св. Евхаристију Цркве, није изгубила и своје шире значење, као: **служење** (служба службовање), **посао, деловање, рад, функционисање, јавни рад** за народ, вршење **општекорисне функције** и сл.

³ Свети Максим Исповедник то назива: *достизање „уподобљењем и заједничарењем до поистовећења* (ταυτότης = идентичност) *по енергији“* с Богом (Главе о богословљу и домостроју IV, 19. РС 90, 1312).

бивање и уздизање човека, за његово усавршавање. Човек је био створен од Бога добар и савршен, али је од самог Бога био постављен на пут динамичког раста и слободног развоја, на пут слободног васпитавања и усавршавања себе, у динамизам раста из једне пуноће у другу, из славе у славу. То је управо и разлог зашто је Бог дао човеку заповест у рају: да му помогне у овом васпитавању себе, у понашању и живљењу сходно своме назначењу, да помогне човеку да живи један живот истински слободан и ненаметнут, али и потпуно одговоран живот, живот прогресивног рашћења и слободног динамичног изграђивања себе, васпитавања и испуњавања⁴ себе сагласно својој боголикости и сходно својој богоподобности.

Али, као што је познато, човек је одрекао тај свој позив и назначење, и уместо да буде вођен, васпитаван, испуњаван и усавршаван својом слободном стваралачком вољом и љубављу посредством Бога и Божје помоћи, у једној литургији слободне и узајамнољубеће сарадње са Богом Човекољупцем, човек је изабрао понашање и владање по савету и вољи ђаволој. И тако је дошла трагедија пада људског, то јест смрт духовна и телесна, прекид општења и заједнице са Богом Живим и Истинитим и, према томе, један живот неприродан и противприродан (παρά φύσιν). један живот без литургије, без функције, живот промашен, пали живот. Човек је, како вели о. Александар Шмеман, почео да живи „један живот неевхаристијски у једном свету неевхаристијском”⁵.

Али, човекољубиви Божји домострој спасења дао нам је Христа. Христос је увео и даровао нам „другу заједницу” с Богом (δεύτεραν κοινωνίαν — Св. Григорије Богослов, PG 36,633), то јест нови однос и нову заједницу између Бога и човека, заједницу која је била прекинута човековим падом у грех и одступањем од Бога. Ова нова заједница у Христу не само да је воспоставила него је и надмашила и преиспунила ону прву литургију која се вршила у рају. И управо у Литургији Цркве, као Тела Христовог, манифестује се и саопштава се нама ова друга и последња (коначна, есхатолошка) заједница с Богом, заједница која и јесте велика Тајна Побожности, то јест сједињење Бога и човека у Христу, обожење човека оваплоћењем, смрћу и васкрсењем Христовим.

3. Улазећи у Литургију Православне Цркве и учествујући у њој, ми присуствујемо и заједничаримо, на литургијском (евхаристијском) сабрању са осталим члановима Цркве, у тој великој Тајни Побожности, и самим тим ми се на Литургији понашамо, владамо и живимо, дакле ми себе на Литургији васпитавамо, сагласно тој великој Тајни Побожности која се на њој свршава и служи, литургише. Мерило и правило, закон и мера тог литургијског понашања и владања састоји се и садржи се у оним речима литургијске молитве из канона Евхаристије: „Твоје од Твојих Теби приносимо за све и

⁴ Карактеристично је да словенска реч **васпитање** („воспитаније”) стоји у вези са храњењем, одгајивањем и **рашћењем** детета, човека. Исти је случај и у многим другим језицима.

⁵ For the Life of the World, француски превод у изд. Desclée, Paris 1969, стр. 19.

ради свих", а такође и у оним речима јектеније: „Сами себе и један другог и сав живот свој (сву твар и сва наша дела) Христу Богу предајмо”.

Може се поуздано рећи да Евхаристија (као *Литургија* — λειτουργία, тојест као *дело и тајна* Цркве) јесте истинско понашање, или владање, васпитање, *етос* Цркве Православне⁶, најпре пред Богом и према Богу, а затим и према свету и човеку. Јер у својој Литургији Црква исповеда и васпитава у пракси и на делу да је Бог *Творац, Отац и Спаситељ* свих нас и свега света. Она у Евхаристији такође исповеда да је сва твар, то јест сав космос, творевина Божја и према томе је *добра*; затим да је та твар због греха људског потпала под пропадљивост и смрт, али да она може бити спасена у Христу и већ је спасена као *Црква*, која је *тело* овалоплоћеног Логоса, *заједница* у Духу Светоме јављених синова Божјих у Сину Божјем, који и јесу *слава и слобода* све твари (ср. Рм. 8, 19—23). У Литургији Црква Православна такође исповеда и сведочи да је човек живи лик Живота Бога и да он треба да иде напред, и може да иде и напредује, да расте и уздиже се до своје пуноће која је *богоподобје*, то јест обожење и обогочовечење човека, у чему и јесте право васпитање и образовање човека. Али у Литургији се такође говори и показује да је човек пао, да је он, уместо да буде син Божји и да има понашање и васпитање сагласно и адекватно своме позиву и назначењу, пошао за саветом ђавољим који га је одвео у потпуни *промашај* својег назначења, у *грех*⁷. С друге стране, Литургија истовремено исповеда и *спасење* човека у Христу, а то спасење и јесте она велика *Тајна Побожности*, то јест: *Бог који је постао човек* ради нас и ради нашега спасења, Исус Христос *Спаситељ, Богочовек*.⁸ Свршавање свете Евхаристије управо нам и раскрива и показује спасоносно понашање новог човека у Христу, истог човека, палог али и препорођенога, васкрслога и васпостављенога у Христу благодаћу Духа Светога.

4. Међутим, Литургија и литургијски живот у Православној Цркви не ограничава се само на храм. Већ од самог почетка живота хришћаниновог, то јест од светог Крштења, човек хришћанин улази у један начин *литургијског* и *евхаристијског* живљења, рада, понашања и васпитавања. Он се од почетка па кроз сав даљи свакодневни живот васпитава и живи *евхаристијски, литургијски*, то јест увек и свагда као жива икона Исуса Христа, као христолики и хриstopодобни (хриstopодражавајући) пророк, првосвештеник и цар све твари и свега света, који прима, узима и употребљава све твари као долазеће од Бога, као дар Божји, и онда их опет приноси Богу као дар благодарности своје, као *евхаристију*. „Јер свако је створење

⁶ Ср. чланак о. Г. Флоровског, *The Ethos of the Orthodox Church* (српски превод у „Гласник СПЦ”, 5, 1965).

⁷ Карактеристично је да реч *грех* (по-грешка, по-грешно) и на јеврејском и на грчком и на словенском, па и српском језику значи пре свега *промашај* непогађање у циљ.

⁸ Зато и вели *св. Јован Дамаскин* да свршавање Св. Евхаристије „испуњава целокупни духовни и натприродни домострој овалоплоћења Бога Логоса” (РГ 95, 408).

Божје добро, и ништа није за одбацавање, када се узима и прима са захвалношћу” — μετ’ εὐχαριστίας (1 Тим. 4, 4). На овај начин, сав свакодневни живот човека пре Литургије, пре доласка у храм на свету Евхаристију, наравно човека васпитаног и понашајућег се литургијски, црквено, уствари је једна стална *проскомидија*, стално припремно доношење и приношење које треба да буде завршено, испуњено и (у)савршено на Литургији Цркве призивањем („епиклезом”), силаском и дејством божанске благодати Духа Светог.

После пак Литургије, излазећи из храма, хришћани васпитани православно, евхаристијски, настављају свој живот и свој рад у свету такође на начин литургијски. У Литургији, сваки је схватио и доживео своје људско биће као личност и као заједницу (то јест као *личност у заједници*). Излазећи из Литургије поново у свет („У миру изиђимо”), они настављају да се понашају и поступају као слободне личности у Христу, као „обновљени у познању по лику Христовом” (Кол. 3, 10—11), као бића личностна, боголика, која имају вредност неприкосновену и несводиву ништа друго (мада су стално изложени свима као „сметлиште” света и „призор” за свет — 1 Кор. 4, 9. 13), али истовремено и као саборни чланови Цркве Христове, благодатно-органски удови Тела Христовог, не престајући истовремено да буду и припадници рода људског и друштва људског у свету. Овде се, наравно, сусрећемо са једним сталним крстом у животу хришћанина у овоме свету, али ношење крста свога и идење за Христом стално је својство хришћана у овом свету и веку (ср. Гал. 6, 14).

5. Васпитање хришћанина у свету не може имати други циљ од онога што је циљ и Литургије: спасти човека од греха, трулежи и смрти, спасти га од власти ђавола, и сјединити га с Христом, учланити га у Тело Христово — Цркву (=уцрквити, ухристовити човека⁹, да човек постане син Божји и обиталиште (храм) Духа Божјег Светог. Ово значи да ни један други циљ васпитања, ма какав он и како узвишен био, не може собом заменити једини крајњи циљ човеков — *обожење*, које једино представља пуноћу и аутентичност истинског бића и живота човековог. У овом и овако постављеном циљу васпитања има, наравно, оног хришћанског православног максимализма, али је тај максимализам истински реалан и могућ да се оствари. Многи други неправославни хришћани, особито на Западу, често су истицали и прихватили друге циљеве човековог живота и васпитања, али је за нас православне очигледно да сваки други циљ васпитања минимализира наше хришћанско призвање и тиме минимализира истинско човеково назначење, минимализира и ниподаштава човека као живу и личну икону Бога Живога и Истинитога, као биће створено Богом са циљем да постане син Божји и *бог по благодати*.

Литургијско васпитање се састоји у томе да „Христово обличје постане у нама” (μεχρὶς οὐ μορφωθῆ Χριστὸς ἐν ἡμῖν = да се Христос образује, уобличи, изобрази у нама — Гал. 4, 19) по ре-

⁹ Ову мисао веома често истиче **о. Јустин Поповић**, особито у својим последњим делима (Тумачење на ап. Павла, Философске урвине, Човек и Богочовек, Догматика III део још необјављен). Он то назива још и охристовљење обогочовекење човека.

чима Апостола Павла, то јест то васпитање се састоји у увођењу Христа у нас и у наш живот као живог и делатног принципа који нас ослобађа и формира наш истински непропадљиви живот и наше биће (ср. Гал. 2,20; 3,27; 5,1; 6,15). Ово обликовање и васпитавање у Христу могуће је једино у Духу Светом и дејством Духа Светога јер се једино у Духу Светоме може вршити и свршавати спасоносна *литургија живота*, истински *функционалан* и *спасоносан* живот који не пропада и не упропашћује човека. Једино се благодаћу Духа Светога може приносити свој живот, своја дела и све своје биће Богу Оживитељу, Спаситељу и Обожитељу човека. Апостол Павле нам то јасно сведочи: „Синови су Божји они који су вођени Духом Светим” (Рм. 8,14). Свети Кирил Јерусалимски и многи други Светитељи Православне Цркве говоре нам и сведоче о Духу Светом као *васпитачу* и *руководитељу* Цркве и сваког верника у њој. Ето онда зашто треба чинити оно непрекидно молитвено призивање (епиклезу) Светога Духа у целокупном нашем животу: да Он, Божански Утешитељ, дође и у нама врши *истиниту литургију* нашег људског живота, да се тако у нама свршава и пројављује још у овом свету права функција онога што се зове и јесте *живот*, то бесцен благо даровано нам од Бога. За ову сталну литургијску епиклезу Духа Светога, то јест сталну личну *молитву* сваког хришћанина (ср. Рм. 8,15; Гал. 4,6; 1Сол. 5,17—19), — која свој пуни изражај и врхунац достиже свакако тек на заједничкој Литургији Цркве —, једва да је и потребно наглашавати колико је она потребна и неопходна за васпитање, за узрастање и образовање човека, за образовање и узрастање од лика Божјег („образа” Божјег, *боголикости*) ка подобију Божјем (богоподобности, *богоистоветности*), у којем узрастању се и састоји прави динамизам бића и живота човечјег.

Први човек у рају одрекао је и одбацио ову епиклезу Духа Светога (и зато је остао *наг*, обнажен), то јест одбацио је *синергизам*, сарадњу са Духом Божјим, сарадњу ненаметнуту и слободну, али битну и неопходну и једино спасоносну за свако створено биће. Јер то је сарадња са својим Творцем, Оцем и Спаситељем, са својим Оригиналном и коначним Назначењем, и зато једина сарадња која *не отуђује* човека, него га истински *очовечује*, *обогочовечује*. Уместо сарадње са Духом Светим човек је ушао — и *у-пао* — у сарадњу са ђаволом, у синергизам демонски, чије последице и зле плодове видимо код човека и у човечанству од Адама до данас.

У својој књизи „Против Јелина (многобожаца)” Свети Атанасије Велики говори о томе како многи људи, имајући искуство динамизма људског бића, то јест искуствено сазнање природне потребе човека да се развија и усавршава, да се образује, изграђује, васпитава, уздиже до нечега већег, узвишенијег и потпунијег, сматрају онда да је довољно само радити на себи, васпитавати и уздизати себе (или своје друштво), испуњавати и допуњавати себе стварима, производима, идејама, делима и могућностима свога ума, свога бића и уопште овога света. Међутим, у свом благодатном искуству (светодуховском доживљају себе и света) и он и остали Светитељи Православне Цркве нам сведоче да то никада неће моћи и не може бити истинско испуњење(или ослобођење, разотуђење, спасење, усавршење)

човека и његовог друштва, него на крају крајева свагда и поновом поробљењу и отуђењу човека, рашчовечењу и дехуманизација човека. И ми заиста видимо колико разних васпитања постоји у свету, која у име хуманизма и хуманизације човека врше, у коначном билансу, дехуманизацију човека.

За истинско испуњење, тј пуноћу човека потребно је ништа мање него вечна и несаздана енергија (=благодат) Божја, Дух Божји боготворни, једном речју: човеку је потребан сав живот Божји и сва пуноћа Божанства која у Христу обитава телесно (ср. Кол. 2,9 — 10). Зато је Христос и истакао као прву заповест блаженства ону смирену констатацију: „Блажени су сиромашни духом”, то јест блажени су они који, при свем сазнању огромних човекових способности, остварења и могућности, осећају и доживљавају себе сиромашнима без Духа Светога, без Христа, без Бога.

Стећи и имати Духа Светога могуће је кроз све ствари и све послове и дела човекова, јер је човек дело Божје и живи у свету који је и поред зла у њему ипак Божји свет и Бог је у њему присутан. Али ово стицање Духа Светог бива под условом који је тако јасно изражен у литургијским молитвама: „Нека сиђе на нас и на дела наша Благ Дух благодати Твоје ... Надахни нас да имамо побожни страх Твојих светих заповести, да све грешне жеље погазимо, и поживимо Животом духовним (тј. животом у Духу Светом и Духом Светим), све у нашем животу мислећи и творећи што је Теби угодно (тј. што је по Божјој вољи)”.

6. Ова права литургијска и литургијска, богослужбена мера: да се све ради и чини ради богоугађања, ради љубави Божје и богољубља, та мера треба да постане правило и садржај целокупног живота и дела сваког хришћанина и, наравно, правило и садржај свега нашег васпитања и васпитавања. Оно што највише угађа Богу у свем нашем људском животу јесте несумњиво Света Евхаристија коју Му приноси Црква Сина Његовог Јединородног. Управо зато и сав наш живот, као чланова и органских удова тела Цркве Христове, треба да буде једна непрекидна евхаристија, једна стална литургија. Евхаристијска и литургијска мера и канон, као мера и мерило свих ствари и свих наших акција, треба да се оваплоти и у нашем просветно-васпитном раду. Зато је потребно најпре обновити у нама самима и у нашим ученицима овај евхаристијски живот, овај начин литургијског и евхаристијског живљења и деловања. Онда ће и наше васпитање бити увек обнављано тим нашим евхаристијских и литургијским искуством, увек обнављано и увек остајуће верно живом предању литургијског живота Православне Цркве.